

archeologię i etnologię, zgodnie z planem do wydawnictwa i wydawnictwa, w tym do wydawnictwa, a także do wydawnictwa

z wydawnictwa i etnologię, zgodnie z planem do wydawnictwa i wydawnictwa, w tym do wydawnictwa, a także do wydawnictwa

Prof. Dr hab. Andrzej Wąsik

Prof. Dr hab. Andrzej Wąsik

Prof. Dr hab. Andrzej Wąsik, Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Al. Niepodległości 128, 01-430 Warszawa

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Al. Niepodległości 128, 01-430 Warszawa

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Al. Niepodległości 128, 01-430 Warszawa

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Petr Novák, *Die Dolche in Tschechien*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abteilung VI, Band 13, Stuttgart 2011, ss. 162, tabl. 83.

Seria „Prähistorische Bronzefunde”, którą zainicjował w 1969 roku H. Müller-Karpe, wydawana początkowo przez C.H. Beck – Verlag München, a od 1991 roku przez Franz Steiner-Verlag Stuttgart, stanowi jedno z najważniejszych przedsięwzięć wydawniczych w archeologii europejskiej.

Głównym celem PBF jest zebranie i udostępnienie szerokiemu gronu odbiorców ze środowisk naukowych informacji o wszystkich znanych przedmiotach z brązu i miedzi. Te rozległe studia źródłoznawcze obejmują analityczne opracowania według ujednoczonych kryteriów formalno-stylistycznych z zamysłem stworzenia podziałów klasyfikacyjnych i określenia ram chronologicznych dla poszczególnych form i typów zabytków. Zrealizowanie tego ambitnego zamierzenia ma za zadanie umożliwić badaczom zajmującym się ogólną problematyką epoki brązu i wczesnej epoki żelaza skoncentrowanie na studiach w interesującym ich zakresie bez konieczności podejmowania za każdym razem żmudnych i czasochłonnych procedur analizy zabytków.

Cała seria podzielona jest na 21 działów (*Abteilung*), które odpowiadają poszczególnym kategoriom wyrobów z brązu i miedzi: Abt. I – Figurki antropo- i zoomorficzne; Abt. II – Naczynia metalowe; Abt. III – Uzbrojenie ochronne; Abt. IV – Miecze; Abt. V – Groty włóczni i strzał; Abt. VI – Sztylety; Abt. VII – Noże; Abt. VIII – Brzytwy; Abt. IX – To-

pory i siekiery; Abt. X – Ozdoby rąk, nóg i palców; Abt. XI – Ozdoby szyi i zawieszki; Abt. XII – Aplikacje i ozdoby odzieży; Abt. XIII – Szpile; Abt. XIV – Zapinki; Abt. XV – Przybory toaletowe; Abt. XVI – Elementy uprzęży końskiej; Abt. XVII – Wozy; Abt. XVIII – Sierpy; Abt. XIX – Pozostałe; Abt. XX – Podsumowania; Abt. XXI – Regionalne i chronologiczne podziały epoki metali. W obrębie działów wydawane są kolejne tomy poświęcone zabytkom danej kategorii z poszczególnych krajów Europy. W dziale VI, w ramach którego ukazała się omawiana praca, opublikowano już między innymi źródła z terenu Włoch¹, Wielkiej Brytanii², Słowacji³, Polski⁴, Francji⁵ i Wysp

¹ P. Harbison, *The Daggers and the Halberds of the Early Bronze Age in Italia*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. VI, Bd. 1, München 1969.

² S. Gerloff, *The Early Bronze Age Daggers in Great Britain and a Reconsideration of the Wessex Culture*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. VI, Bd. 2, München 1975.

³ J. Vladar, *Die Dolche in der Slowakei*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. VI, Bd. 3, München 1974.

⁴ M. Gedl, *Die Dolche und Stabdolche in Polen*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. VI, Bd. 4, München 1980.

⁵ G. Gallay, *Die kupfer- und altbronzezeitlichen Dolche und Stabdolche in Frankreich*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. VI, Bd. 5, München 1981.

Normandzkich⁶ oraz Wschodnich Niemiec⁷, Rumunii⁸, Italii Kontynentalnej (w wersji włoskiej)⁹, Grecji Kontynentalnej¹⁰ i Półwyspu Iberyjskiego¹¹. Praca P. Nováka to ostatni tom, który ukazał się w VI dziale PBF.

Układ opracowania jest zgodny z wzorcem przyjętym dla serii „Prähistorische Bronzefunde”. Publikacja liczy 162 strony tekstu i 83 tablice graficzne. W części opisowej znajduje się wprowadzenie w zakres rzeczowy, terytorialny i chronologiczny pracy, następnie obszerny katalog źródłowy oraz wykaz cytowanych publikacji, lista stanowisk archeologicznych i miejsc zdeponowania analizowanych zabytków. Spośród 83 tablic 47 stanowią rysunki wszystkich przedstawionych w pracy zabytków (tabl. 1-47), 17 mapy (tabl. 48-65), 16 dobrze datowane zespoły zwarte (groby i skarby), w których odkryto sztylety (tabl. 66-82) oraz 1 tablica prezentująca ich przemiany formalne w ujęciu chronologicznym (tabl. 83). Numery zabytków na tablicach i mapach są zgodne z numeracją przyjętą w katalogu źródłowym. Należy dodać, że rysunki artefaktów charakteryzują się dużą przejrzystością i ujednoliconą skalą. Jest to podyktowane jednym z głównych założeń komitetu redakcyjnego serii PBF, które dotyczy zestandaryzowanego i jednolitego sposobu prezentacji źródeł. W części kartograficznej zamieszczona została ogólna mapa prezentująca rozmieszczenie wszystkich analizowanych w tomie zabytków (tabl. 48-49). Większość znalezisk oznaczona została tu numerami katalogowymi, natomiast pozostałe, odnoszące się do ważniejszych stanowisk, symbolami literowymi, których indeks

autor zawarł w końcowej części pracy (s. 155). Kolejne mapy prezentują zasięg występowania poszczególnych typów sztyletów, od form najstarszych do najmłodszych (tabl. 50-64) oraz ostrzy do berel sztyletowych i znalezisk form odlewniczych (tabl. 65). W tym przypadku autor zrezygnował ze stosowania numeracji katalogowej, ograniczając się wyłącznie do uproszczonych oznaczeń punktowych, które symbolizują określony typ zabytku.

Pracę otwiera obszernie wprowadzenie, w którym zarysowany został szczegółowo stan badań nad problematyką sztyletów miedzianych i brązowych od eneolitu do młodszego okresu epoki brązu na terenie Czech i na Moraw. Z uwagi na obserwowaną w literaturze dużą różnorodność w zakresie stosowanej przy opisywaniu sztyletów terminologii, P. Novák przedstawił własną propozycję nazewnictwa poszczególnych elementów budowy, przekroju oraz zdobnictwa tych zabytków, w dużej mierze opartą na pierwszej i nadal aktualnej monografii sztyletów autorstwa O. Uenze z 1938 roku¹². Ryciny 1 i 2 stanowią graficzne uzupełnienie przyjętej w tej pracy terminologii (s. 2-3). Wiele uwagi autor poświęcił także kwestii przemian kulturowych i stosowanych systemów chronologicznych epoki brązu w interesującym go obszarze. Takie zestawienie systemów periodyzacyjnych Czech, Moraw oraz Bawarii i strefy północnoalpejskiej na tle Europy prezentuje zbiorcza tabela porównawcza (ryc. 3). We wprowadzeniu P. Novák przedstawił również wnioski dotyczące zróżnicowania ilościowego sztyletów ze względu na kontekst występowania w różnych odcinkach epoki brązu. Z przeprowadzonych analiz statystycznych wynika, że najliczniej reprezentowaną grupę, spośród wszystkich 708 zabytków, tworzą sztylety datowane na wczesny i starszy okres epoki brązu, które odkryto głównie w grobach oraz skarbach i znacznie rzadziej na osadach. Starsze zabytki miedziane z eneolitu i sztylety występujące w zespołach datowanych na młodszą epokę brązu stanowią mniejsze pod względem ilościowym grupy. Wprowadzenie kończą uwagi dotyczące początków i rozwoju lokalnej wytwórczości odlewniczej sztyletów od eneolitu do młodszej epoki brązu w wybranych regionach Czech i Moraw. Swoje wnioski w zakresie składu surowcowego, stosowanych metod oraz zdobnictwa wytwarzanych sztyletów autor uzupełnił wynikami analiz metalograficznych.

⁶ G. Gallay, *Die mittel- und spätbronze sowie ältereisenzeitlichen Bronzedolche in Frankreich und auf den Britischen Kanalinseln*, „Prähistorische Bronzefunde“, Abt. VI, Bd. 7, München 1988.

⁷ H. Wüstemann, *Die Dolche und Stabdolche in Ostdeutschland*, „Prähistorische Bronzefunde“, Abt. VI, Bd. 8, München 1995.

⁸ A. Vulpe, *Die Kurzscherter, Dolche und Steinmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, „Prähistorische Bronzefunde“, Abt. VI, Bd. 9, München 1990.

⁹ V. Bianco Peroni, *I pognali nell' Italia Continentale*, „Prähistorische Bronzefunde“, Abt. VI, Bd. 10, München 1994.

¹⁰ TH. Papadopoulos, *The Late Bronze Age Daggers of the Aegaen I. The Greek Mainland*, „Prähistorische Bronzefunde“, Abt. VI, Bd. 11, München 1998.

¹¹ D. Brandhern, *Die Dolche und Stabdolche der Steinkupfer- und der älteren Bronzezeit auf des Iberischen Halbinsel*, „Prähistorische Bronzefunde“, Abt. VI, Bd. 12, München 2003.

¹² O. Uenze, *Die Frühbronzezeitlichen triangulären Vollgriffdolche*, „Vorgeschichtliche Forschungen“ II, Berlin 1938.

Najobszerniejszą częścią wszystkich tomów serii PBF, a zatem również omawianej pracy, jest katalog źródeł, w którym omówionych zostało łącznie 708 zabytków – 700 sztyletów z pełną rękojeścią, kling bez uchwyty w różnym stopniu zachowania, 8 ostrzy do bereli sztyletowych oraz 7 kamiennych form odlewniczych i 1 zabytek szczególnie, czyli pochwa do sztyletu, wykonana z cienkiej blachy brązowej. Każdy skatalogowany przedmiot posiada swój numer, który pozwala go zidentyfikować na mapach, rycinach i w indeksach miejscowości, zamieszczonych w końcowej części opracowania. Przy każdym znalezisku, obok informacji dotyczących cech formalno-stylistycznych i metrycznych, miejsca i kontekstu odkrycia (grób, skarb, osada, znalezisko luźne), obecności zabytków towarzyszących, a także pozycji chronologicznej, podane są wyczerpujące i najbardziej aktualne dane bibliograficzne. Każda wyróżniona w podziale klasyfikacyjnym grupa zabytków (typ – wariant) została omówiona pod kątem chronologii i zasięgu występowania zarówno w obrębie obszaru Czech i Moraw, jak i poza jego granicami w całej Europie.

W wyniku podziału klasyfikacyjnego autor wydzielił łącznie 15 grup rodzajowych w obrębie całego zestawu 708 zabytków. Są to ułożone w katalogu źródłowym od najstarszych do najmłodszych: eneolityczne sztylety miedziane, następnie zróżnicowane formalnie i stylistycznie sztylety z brązu z pełnym uchwytem, zarówno jednoczęściowe, jak też odlewane dwuczęściowo, klingi sztyletów bez zachowanej rękojeści, która była najprawdopodobniej wykonana z materiałów organicznych, ostrza bereli sztyletowych oraz formy do odlewania sztyletów wykonane z piaskowca i pochwy do sztyletów, jako ostatnia wyróżniona grupa rodzajowa, którą reprezentuje 1 zabytek z brązu. W obrębie grup wydzielone zostały również typy sztyletów oraz ich warianty. Podstawą tego podziału były kryteria dotyczące kształtu i przekroju klingi, obecności i sposobu ukształtowania żeberka środkowego, kształtu ostrza, formy rękojeści, liczby nitów bądź pseudonitów oraz motywów zdobniczych rozmieszczonych na zabytku.

W klasyfikacji sztyletów z terenu Czech i Moraw P. Novák uwzględnił istniejące we wcześniejszych publikacjach podziały tej kategorii przedmiotów metalowych. Przede wszystkim odniósł się do pierwszej monografii sztyletów autorstwa wspomnianego powyżej O. Uenze, który wyróżnił 7 głównych typów tych zabytków: Rhône, szwajcarskiego, saskiego, włoskiego, nadodrzańskiego-nadłabskiego, malchińskiego oraz unietyckiego. Sztylety charakterystyczne dla innych

regionów Europy, które wystąpiły na terenie objętym opracowaniem, autor włączył do swojego podziału klasyfikacyjnego, ale z zachowaniem przyjętego już w literaturze nazewnictwa określonych rodzajów, jak na przykład: Granowo, Ripatransone, Jorj-Abaúj czy St. Andrä-Virje. Ponadto przy omawianiu każdej wyróżnionej przez siebie grupy, typu i wariantu podaje w katalogu źródłowym na wstępie informacje dotyczące wcześniej prowadzonych badań oraz stworzonych podziałów klasyfikacyjno-typologicznych i przyjętego przez autorów nazewnictwa. Pozwala to na zorientowanie się, które z wyróżnionych przez niego odmian sztyletów stanowią formy typowo czeskie, a które są obce.

W pierwszej kolejności w katalogu źródłowym, jak wcześniej wspomniano, przedstawione zostały zabytki miedziane, które datuje się na eneolit i początki epoki brązu. Rodzaj inwentarzy zespołów zwartych, w których wystąpiły, pozwala łączyć je z kulturą pucharów dzwonowatych (tabl. 66-69). W tej grupie wyróżnionych zostało w sumie 7 typów sztyletów wraz z ich wariantami, do których należą zarówno zabytki z wydłużoną trójkątną i najczęściej płaską w przekroju klingą, oraz formy z krótszą, liściowatą klingą. Ostrza tych sztyletów są najczęściej szpiczaste bądź lekko zaokrąglone. Jedynie egzemplarze typu Tišice mają tępe i wyraźnie półokrągłe końcówki. Taki kształt ostrza może budzić wątpliwości odnośnie militarnej funkcji tych zabytków i skłaniać do przyjęcia tezy o innym przeznaczeniu użytkowym, na przykład jako narzędzia pracy. Również niejasna jest funkcja miniaturowych sztyletów typu Mochov o długości nieprzekraczającej 5 cm, które nie mają jak dotąd swoich potwierdzonych analogii w Europie. Jedyne znane 4 egzemplarze odkryto w środkowych i północno-wschodnich Czechach. Autor uważa, że formy te nie mają żadnego praktycznego znaczenia funkcjonalnego, a należy je raczej klasyfikować jako broń miniaturową o znaczeniu symbolicznym, podobnie jak małe toporki eneolityczne.

W dalszej części katalogu źródłowego omawia kolejno wyróżnione grupy zabytków wykonanych z brązu, które datowane są na fazy Bz A1 – Bz B. Najstarsze unietyckie formy miały płaską w przekroju i wydłużoną trójkątną klingę uformowaną w części do osadzania rękojeści półokrągło, łukowato lub wachlarzowato, gdzie umieszczane były najczęściej 2-3 nity do zamocowania rękojeści, w zależności od wielkości zabytku. Młodsze sztylety charakteryzowały się przede wszystkim zdobieniem klingi w postaci pojedynczych głębokich żłobków biegnących równolegle

do jej brzegów. Egzemplarze z bogatszym zdobieniem powierzchni klingi w postaci grup drobnych żłobków tworzących motyw wydłużonego trójkąta, u podstawy którego, w obrębie nasady klingi, znajdowały się również poziomo zorientowane pasma drobnych kresek w różnych układach, często uzupełnione wzorem „wiszących trójkątów”, wykonane zostały w tzw. stylu unietyckim lub saskim. Późniejsze fazy kultury unietyckiej w Czechach i na Morawach reprezentują przede wszystkim sztylety typu Hradčany, które charakteryzują się wydłużoną, smukłą klingą z różnorodnie uformowanym na jej powierzchni obustronnym żeberkiem środkowym. Analogiczne formy spotykane w Austrii stanowią ostrza berel sztyletowych.

Kolejną wyróżnioną w klasyfikacji przez autora omawianej pracy grupę zabytków reprezentują formy z pełną rękojeścią, które podzielił na dwie podgrupy: sztylety z osobno odlewana i mocowana do klingi za pomocą nitów rękojeścią oraz sztylety odlewane jednorazowo w całości. Zabytki należące do grupy sztyletów z pełną rękojeścią są zróżnicowane zarówno w zakresie budowy i sposobu umocowania rękojeści do klingi (sztylety z odlewana w całości, pustą wewnątrz rękojeścią, sztylety z dwuczęściową, odlewana rękojeścią, formy z tulejkową rękojeścią, sztylety z litą odlewana rękojeścią), jak też i rodzaju zdobnictwa. W swoim podziale P. Novák nie przyjął tego kryterium jako podstawy do wyróżnienia poszczególnych typów. Wydzielił natomiast 7 typów sztyletów z pełną rękojeścią, opierając się na starszych podziałach klasyfikacyjnych. Nazewnictwo swoich typów przyjął od nazwy stanowiska, z którego pochodzi dany zabytek albo już istniejące z literatury. Są to sztylety typu: Luštěnice, zbliżone do typu saskiego wg klasyfikacji O. Uenze, sztylety typu Renzenbühl, znane jako okazy typu szwajcarskiego, następnie sztylety typu Ripatransone nawiązujące do typu italskiego oraz typu Horoměřice zbliżone do unietyckiego. W podgrupie sztyletów odlewanych jednorazowo znalazły się egzemplarze wyróżnionego przez M. Gedla¹³ typu Granowo oraz typu Kbel i Choduň.

Pozostałe grupy sztyletów ze starszej i środkowej epoki brązu tworzą formy z wyodrębnioną tarczową nasadą rękojeści i zwężoną klingą. Do tej kategorii zakwalifikowane zostały również sztylety z długimi klingami, zwane także krótkimi mieczami. Ich cechą charakterystyczną jest smukła, wydłużona, trójkątna

lub lancetowata klinga ostro zakończona, obecność żeberka środkowego oraz 2-3 duże, masywne nity do zamocowania rękojeści.

W dalszej części katalogu przedstawione zostały formy z wydłużoną językową rękojeścią i smukłą klingą, które po raz pierwszy opracował R. Peroni, wyróżniając 4 podstawowe grupy i 19 typów¹⁴. P. Novák omawia 7 typów występujących na terenie obszaru objętego zakresem opracowania. Są to sztylety typu Bosisio, Vöcklabruck, Donawitz, Andrá-Virje, Jorj-Abaúj, Oroszi i sztylet z ażurową rękojeścią. Wszystkie te zabytki reprezentują zespoły z młodszych okresów epoki brązu.

Końcowa część analityczna poświęcona jest nielicznej grupie ostrzy do berel sztyletowych, sztyletom atypowym i fragmentom tych zabytków, trudnym do sklasyfikowania oraz formom odlewniczym i jedynej w skali Europy, odkrytej na stanowisku Horoměřice, pochwie do sztyletu, wykonanej z cienkiej blaszki brązowej. Wykonane z piaskowca formy odlewnicze, zlokalizowane na osadach, które datuje się na eneolit, starszy, środkowy i młodszy okres epoki brązu, służyły do odlewania zarówno kompletnych egzemplarzy sztyletów, jak też ich poszczególnych elementów składowych. Obecność tych zabytków w poszczególnych fazach epoki brązu potwierdza istnienie wyspecjalizowanej, być może seryjnej produkcji metalurgicznej w północnych Czechach i południowo-zachodnich Morawach, gdzie obserwuje się koncentracje tych znalezisk i innych przedmiotów wykonanych z miedzi i brązu.

Prezentowana praca autorstwa P. Nováka niewątpliwie poszerza zbiór monografii sztyletów w Europie o kolejny obszar geograficzny. Ta kategoria zabytków metalowych należy do jednej z najlepiej opracowanych, jak pokazuje cytowany na początku niniejszego omówienia zestaw publikacji, wydanych dotychczas w ramach serii PBF. Wartość źródłowa nie tylko tej, ale również innych prac, które ukazały się w ramach „Prähistorische Bronzefunde”, jest znacząca ze względu na wyczerpującą prezentację wszystkich znanych źródeł z danego regionu Europy w formie opisowej i graficznej, którą stanowią doskonałej jakości ilustracje skatalogowanych zabytków. Autor wiele uwagi w swoich rozważaniach wprowadzających i w części analitycznej poświęcił charakterystyce chronologiczno-kulturowej sztyletów oraz ich

¹³ M. Gedl, *Die Dolche und Stabdolche in Polen*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. VI, Bd. 4, München 1980.

¹⁴ R. Peroni, *Zur Gruppierung mitteleuropäischer Griffzungendolche der späten Bronzezeit*, „Badische Fundberichte” 20, Freiburg 1956.

